

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ**

**А. А. АЛТЫМЫШБАЕВ атындагы
ФИЛОСОФИЯ ИНСТИТУТУ**

**Ж. БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 09.22.657 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ

Кол жазма укугунда
УДК: 316.7 (575.2) (043)

Гаппасова Айман Галымжановна

**ГЛОБАЛДЫК ЦИВИЛИЗАЦИЯНЫН КАЛЫПТАНУУСУ ЖАНА
КАЗАКТАР МЕНЕН КЫРГЫЗДАРДЫН ЦИВИЛИЗАЦИЯЛЫК
НЕГИЗДЕРИНЕ ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

09.00.11. – социалдык философия

философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын
АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2024

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүндө аткалырган

Илимий жетекчиси:

Стамова Рахат Дуйшембуевна, философия илимдеринин доктору, профессор, Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы философия институтунун социалдык философия, эстетика жана этика бөлүмүнүн башчысы

Расмий оппоненттер:

Бейшенова Айсулуу Тилековна, философия илимдеринин доктору, И. Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин философия жана гуманитардык дисциплиналар кафедрасынын доценти

АлишEROVA Чолпон Базарбековна, философия илимдеринин кандидаты, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин гуманитардык жана коомдук илимдер кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме:

Б. Осмонов атындагы Жалал-Абад мамлекеттик университетинин философия жана гуманитардык илимдер кафедрасы

Диссертациялык иш 2024-жылдын 24-майында саат 13⁰⁰ дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. А. Алтмышбаев атындагы философия институту жана Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетине караштуу философия илимдеринин доктору (кандидаты), искусство таануунун жана маданият таануунун кандидаты окумуштуулук даражаларын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д 09.22.657 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. (720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси, 265-а).

Коргоонун идентификатору: <https://vc.vak.kg/b/092-awn-tnx-ylr>

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын борбордук илимий китепканасынан (720071, Бишкек ш., Чүй проспектиси 265-а.), Ж. Баласын атындагы Кыргыз улуттук университетинин илимий китепканасынан (720033, Бишкек ш., Фрунзе к., 547) жана Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Улуттук аттестациялык комиссиянын сайтынан <https://vak.kg/>. таанышууга болот.

Автореферат 2024 – жылдын 22 – апрелинде таркатылды.

**Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы, философия
илимдеринин кандидаты, доцент**

З. А. Алымкулов

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн темасынын актуалдуулугу. Ааламдашуу биринчи көз карашта түрдүү өлкөлөрдүн, этностордун жана маданияттардын элдеринин ортосундагы мамилелерди чындоо, дүйнө калкынын арасынан бирдиктүү адамзаттын калыптанышына алып келүүчү катары каралат. Бирок бир жолу каалаган максаттарды иш жүзүнө ашыруу көп учурда аны чечкенге караганда көбүрөөк көйгөйлөрдү жаратат.

Азыркы учурда глобалдык цивилизация өнүккөн баскычында турат. Бирок, эгер ал бир нече кылымдан кийин болсо да түзүлсө, акыркы баскычында кандай болот? Кеп глобалдык интегралдык системада элдер бири-бирин байытууну токтотушу керек, же кандай болгон күндө да муну токтотушу керек, анткени адегенде алар бири-бирине сиңишет, анан сөзсүз түрдө мурунку көп түрдүүлүктүн ордуна бирдейлик келет. Башкача айтканда, алардын бир маданият менен бирдиктүү цивилизацияга биригиши, бардык маданияттардын бириккенине караганда маалымат жагынан кыйла, укмуштуудай бай жана күчтүү болот. Бирок, маданий көп түрдүүлүк жагынан маданияттын биригүүсүнөн улам өлчөөсүз жакыр жана алсыз. Тарыхый узак убакыт бою бири-биринен алыстыгы, салыштырмалуу обочолонушу менен кепил болгон элдердин кайталангыс өзгөчөлүгү тарыхый сахнадан улам туруктуу жана барган сайын кетип баратат.

Жаңы пайда болгон бирдей жашоо образы бардык учурдагы формалардын тең салмактуулугу жана бирдей аралашмасы эмес. Бул этностордун, маданияттардын жана саясий институттардын биригүүсү, ар биринен эң жакшысын алып, аны жалпы бүтүндүккө киргизүү эмес. Алгач Европада пайда болгон экономика, мамлекеттик түзүлүш жана илим азыр башка мамлекеттерди өз орбитасына тартып жатат. Жалпы адамзаттык баалуулуктар деп аталган нерсе чындыгында Батыш либералдык цивилизациясы тарабынан жаралган. Ошол эле учурда Батыш цивилизациясынын өзүнө ушундай баалуулуктар үстөмдүк кылат, ошонун аркасында Батыштын өзү да руханий жактан гана жаралып тим болгон жок.

Бирок, дүйнөнүн ааламдашуусун анын маданий көп түрдүүлүгүн жоготуу катары чечмелөө, ал чындыктан алыстабаганына карабастан, жетиштүү толук эмес жана кандайдыр бир деңгээлде бир жактуу болгон.

Адамзаттын өнүгүүсүнүн азыркы этабындагы глобалдык цивилизация – бул дүйнөлүк коомчулуктун бүтүндүгүнүн күчөшү жана бирдиктүү планетардык цивилизациянын калыптанышы менен мүнөздөлгөн процесс. Ал ошондой эле азыркы доордо бүткүл адамзат социалдык-экономикалык, саясий, маданий жана башка байланыштар менен мамилелердин бирдиктүү системасына киргендигинен турган интернационалдаштыруу процессин билдирет. Бул процесс өтө карама-каршылыктуу жана алардын карама-

каршылыктардын өсүү жана тереңдетүү тенденциясын камтыйт. Бирок анын жакшы жактары да бар, алар негизинен илим менен техниканын өнүгүшү менен байланышкан, ал адамзаттын көпчүлүк бөлүгүнө нормалдуу жашоо шарттарын камсыз кылат. Ал эми, экинчи жагынан, адамзаттын өнүгүүсүндөгү айныксыз этапты билдирген бул процессти жокко чыгарууга, жада калса жайлатууга же токтотууга болбойт.

Планетанын дээрлик бардык элдери сыяктуу эле казак жана кыргыз элдери да глобалдык цивилизациянын калыптануу процессине тартылып, алар оң да, терс да кесепеттерди баштан кечирүүдө, бул албетте философиялык түшүнүүнү талап кылат.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы диссертациялык изилдөөнүн тандалып алынган темасынын актуалдуулугун тастыктайт.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүүчү жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлгөн негизги илим-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын тармактык илимий программаларына жана КР УИАнын А.А.Алтымышбаев атындагы Философия институтунун тематикалык планына кирет.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн негизги максаты болуп дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышын жана азыркы абалын, ошондой эле анын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасирин социалдык-философиялык талдоо саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү **милдеттерди** чечүү зарыл:

1. Казак жана кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негизи катары көчмөн цивилизация маселесин изилдөөнүн деңгээлин аныктоо;
2. Цивилизациянын классикалык теорияларына социалдык-философиялык анализ жүргүзүү;
3. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессин талдоо;
4. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктарын жана татаалдыгын карап көрөлү;
5. Казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрүн ачыкка чыгаруу;
6. Азыркы ааламдашуу доорундагы казак жана кыргыз элинин маданий жана диний карама-каршылыктарын жана бузулуу сызыктарын үйрөнүү;
7. Дүйнөлүк цивилизациянын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасирин жана кесепеттерин издөө.

Иштин илимий жаңылыгы. Ушул кезге чейин Казакстанда да, Кыргызстанда да азыркы кездеги дүйнөлүк цивилизациянын казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасири жана анын кесепеттери тууралуу бир

дагы өзүнчө изилдөө болгон эмес. Бул иш белгилүү бир деңгээлде бул боштукту толуктап турат.

Мындан тышкары, процессте алынган натыйжалар белгилүү бир жаңылыкка ээ:

1. Казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негизи катары көчмөн цивилизация маселесин изилдөөнүн даражасы аныкталды;
2. Цивилизациянын классикалык теорияларын социалдык-философиялык талдоо жүргүзүлдү;
3. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси талданды;
4. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыктар каралды;
5. Казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү ачыкка чыкты;
6. Азыркы ааламдашуу доорундагы казак жана кыргыз элинин маданий жана диний карама-каршылыктары жана бузулуу сызыктары изилденди;
7. Дүйнөлүк цивилизациянын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери иликтенди.

Диссертациянын корутундусунда айтылган корутундулар да, коргоого берилген жоболор да белгилүү деңгээлде илимий жаңылыкка ээ.

Изилдөөнүн практикалык мааниси. Теориялык жана методологиялык принциптер, коргоого сунуш кылынган жоболор, корутундулар, ошондой эле изилдөө материалдары социалдык философия, маданият таануу жана башка гуманитардык дисциплиналар боюнча атайын курстарды түзүү үчүн пайдаланылышы мүмкүн. Аларды дүйнөлүк цивилизация маселелери боюнча изилдөө иштеринде да колдонсо болот.

Диссертациянын коргоо алынып чыгуучу негизги жоболору.

1. Көчмөндөр жана көчмөндөр коому – салттуу коомдордун эң байыркы түрлөрүнүн бири болуп саналат. Көчмөндүүлүк – терең жана ар тараптуу изилдөөнү талап кылган, комплекстүү жана дисциплиналар аралык мамилени талап кылган өтө татаал маселе. Соңку постсоветтик жылдарда көптөгөн баалуулуктар, илимий ыкмалар, концепциялар кайра каралууда, көчмөн коомдорунун позитивдүү потенциалдары аныкталууда, көчмөндөрдүн салттарынын азыркы урбанизацияланган жана глобалдашкан дүйнөгө мүмкүн болгон интеграциясы, алардын уникалдуулугун жана иденттүүлүгүн сактоо менен изилденип жатат. Евразия талаасындагы социалдык-экономикалык жана коомдук мамилелердин интегралдык, цивилизациялык системасы катары көчмөнчүлүктүн далилдери жана ынанымдуу изилдөөлөрү бар. Көчмөндөр дүйнөсү өзүнүн алгачкы тарыхый эволюция жолун чагылдырган жана көчмөндөр дүйнөсүн изилдөөдө айыл чарба

цивилизациясынын стандарттарын же Батыш Европанын стандарттарын колдонуу таптакыр туура эмес.

2. Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси ааламдашуу процессинин натыйжасы болуп саналат. Чындыгында ааламдашуу деген түшүнүктүн өзү эле универсалдуу цивилизациянын калыптанышынын көрсөткүчүн камтыйт. Адатта постиндустриалдык же маалымат катары аныкталуучу азыркы мезгил, адамзаттын өнүгүү этабы эки карама-каршы тенденция менен мүнөздөлөт, алардын биринчиси дүйнөлүк интеграция, унификация, улуттук экономикалардын жана маданияттардын биригүү процессине байланыштуу, ал эми экинчиси, тескерисинче, мамлекеттердин, мамлекеттердин топторунун жана цивилизациялардын ортосундагы карама-каршылыктын курчушу жана күчөшү менен байланышкан, алардын ресурстар жана жергиликтүү, аймактык жана глобалдык үстөмдүк үчүн күрөшүндө байкалат. Ошол эле учурда биринчи тенденция экинчисинен басымдуулук кылат, бул негизинен адамдын өнүгүү мүнөзүнө, жаратылыш ресурстарынын чектелүүлүгүнө, планетаны коргоого жана сактоого багытталган бирдиктүү экологиялык саясатты ишке ашыруунун зарылдыгына жана адамдын рационалдуу табиятына байланыштуу.

3. Сан жагынан бир топ көбөйгөн адамзат азыр өзүнүн өнүгүү курсун тездетпей туруп жашай албаган абалга келип отурат. Бул өнүгүүнүн кебелбес логикасы жана ал объективдүү мүнөзгө ээ, мындан ары баштапкы чекитке кайтып барууга, ал тургай токтоп калууга да мүмкүн эмес. Илим менен техниканын кубаттуу өнүгүүсүз ааламдашуу процесси мүмкүн эмес. Жогорку технологиялык технологиялар азыркы жана келечектүү өндүрүштүн негизи жана ошол эле учурда ааламдашуу процессинин материалдык негизи болуп саналат. Ал эми билимдин илимий формаларын үзгүлтүккө учуратууга же жокко чыгарууга иш жүзүндө мүмкүн эместигинин өзү адамзаттын алдыга жылышын токтотууга жана аны менен бирге ааламдашуу процессинин токтоп калышына, ошону менен бирге глобалдык билимдин калыптанышынын айныксыз процессине алып келет.

4. Маданияттын ааламдашуусу – транспорттук каражаттардын, экономикалык мамилелердин жана байланыш каражаттарынын өнүгүшүнүн негизинде жеке этностук маданияттардын бирдиктүү дүйнөлүк маданиятка интеграциялоо процессин камтып турат. Маданияттар аралык коммуникацияда ал маданий байланыштарды кеңейтүүдө, маданий баалуулуктарды алууда жана адамдардын бир маданияттан экинчи маданиятка миграциялануусунда чагылдырылат. Бирок, жогоруда айтылгандай, алмашуу жана өзүнө синирип алуу пропорционалдуу мүнөзгө ээ эмес. Тагыраак айтканда, пропорциялар өз ара аракеттенүүнүн катышуучуларынын "салмак категориясы" менен аныкталат. Негизи, эч ким

өзүнүн табиятынан баш тарткысы келбейт, анткени бул, адатта, өтө оор процесс. Бирок, эреже катары, бул үчүн реалдуу мүмкүнчүлүктөрү бар адамдар, же тагыраак айтканда, мамлекеттин өзүн-өзү изоляциялоо саясатын максаттуу жүргүзгөндөр сакталып калат, бирок бул көптөгөн терс кесепеттерге алып келет: мамлекеттин, коомдун жана анын алгачкы структуралык элементи – инсандын деградациясына сөзсүз түрдө алып келген социалдык-экономикалык, техникалык жана илимий жактан артта калуучулук, тез миграциялык процесстер ж.б. айтсак болот.

5. Көчмөн цивилизациялар, алардын бири – евразиялык – казактарга жана кыргыздарга таандык болгон, алгач анын активдүү маданий трансформациясын эмес, мейкиндикте ыдырап же көнүүнү болжолдогон. Бош мейкиндиктердин болушу аларга эч кандай олуттуу ички жана тышкы өзгөрүүлөрсүз өзүн сактап калууга мүмкүндүк берди. Бирок башка маданияттар менен кагылышууну толук болтурбоо мүмкүн болбогондуктан, ар кандай этностордун ортосундагы маданий байланыштар тигил же бул формада дагы эле жүргүзүлүп келген. Мейкиндикте тынымсыз кыймылга көнүп калган казактар менен кыргыздар тарыхынын белгилүү этаптарында мамлекеттүүлүгүнөн ажырап, кайра башталгыч чекитке кайтып келгендей болуп, кайрадан мейкиндикти каптай башташкан. Ал жетиштүү болгон кезде, анын бардык баштапкы маданий формаларын дээрлик өзгөрүүсүз сактап калууга же башкача айтканда, салттуу баалуулуктар менен маданияттын чегинде калууга мүмкүн болгон.

6. Советтер Союзу ыдыраган мезгилде казак менен кыргыз элдеринин маданияты жана менталитети симбиозду, айкалыштыруучулукту, айкалышууну жана жанаша жашоону, модернизм менен салттуулуктун, анын ичинде архаикалык элементтердин болушун чагылдырган. Мындан тышкары, салттуу элеттик жашоо образы канчалык деңгээлде сакталган болсо, айылдык жашоо образынын институционалдык формалары да сакталып калган, алар уруулук-туугандык байланыштар менен сиңген жамааттык түзүлүштөрдү камтыган. Психикалык жактан алганда, айылдык жамаат бул байланыштардын негизинде өз мамилелерин курган индивидумдардын жыйындысы болгон, бул өз алдынча индивидумдун көз карандысыздыгын жана эркиндигин белгилүү бир чектөөнү билдирген. Айыл жамааты көп балалуу болгону маалым, бул салттуу үй-бүлөгө мүнөздүү.

7. Негизинен азыркы Казакстан менен Кыргызстанда суроо-талапка ээ болгон демократия, жарандык коом, рынок экономикасы жана башка көптөгөн идеялар азыркы маданияттын негизи болуп саналат жана бул идеяларды реалдуу ишке ашыруу сөзсүз түрдө мамлекетти орнотууга алып келет, ал болсо бүгүнкү күнү массалык маданият болуп саналат. Кеп, албетте, бул идеялардын жана аларды коштогон маданияттын артыкчылыктуулугунда

эмес, бул маданият адамдардын жашоосунда жана аң-сезиминде анын жардамы менен орногон материалдык каражаттарда, материалдык жактан өнүккөн маданияттын кеңири мүмкүнчүлүктөрүндө камсыз кылат. Бирок, жаңы маданияттын материалдык каражаттары түзүлмөйүнчө бизде маданияттардын симбиозу болот, анда шарттардын жыйындысына жараша түпкү этникалык жана массалык маданияттын элементтери ар кандай пропорцияда көрсөтүлөт, ал эми эгер ала турган болсок, азыркы ааламдашуу процесстерин эске алуу менен акыркысынын элементтери убакыттын өтүшү менен массалык маданият өзүн үстөмдүк кылып койгон мамлекеттердин эбегейсиз материалдык артыкчылыгынан улам биринчинин элементтерине үстөмдүк кылат.

Издөнүүчүнүн жеке салымы.

Теманы тандоо, материалдарды пландаштыруу, системалаштыруу, талдоо жана жарыялоо диссертант тарабынан жүргүзүлгөн. Глобалдуу цивилизациянын калыптанышына философиялык талдоо жүргүзүлгөн жана бул контекстте анын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасиринин кесепеттери жүргүзүлгөн.

Иштин апробациялануусу.

Диссертациянын негизги жоболору эл аралык жана республикалык конференцияларда, семинарларда, жолугушууларда, саммиттерде, тегерек столдордо, консультацияларда баяндалган: академик А.А.Алтымышбаевдин 110 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция «Академик А.А. Алтымышбаев – один из основателей Кыргызской Академии наук и профессиональной философии»; Казахстан Республикасынын УИАнын академиги Ж.М.Абдильдиндин 90 жылдыгына арналган «Актуальные проблемы мировой философии», Л. Н. Гумилев атындагы Евразия улуттук университети; корр. мүчө Т.А.Аскаровдун элесине арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция «Современный мир и социальные науки: состояние и перспективы развития»; философия илимдеринин доктору, профессор М.Сабиттин 85 жылдыгына арналган Эл аралык илимий-теориялык конференция: Казахская школа диалектической логики: история и современность. Институт философии, политологии и религиоведения Комитета науки МОН РК.

Диссертациянын жыйынтыктарын басылмаларда чагылдыруунун толуктугу.

Диссертациянын негизги жыйынтыктары жана теориялык жоболору илимий журналдарда жана жыйнактарда чагылдырылган. Изилдөө темасы боюнча диссертант тарабынан 14 илимий макала жарыяланган. Алардын ичинен 5 макала чет өлкөлөрдө жарыяланып, РИНЦ системасында

индекстелген, Scopus системасында 1 макала, 3 макала Кыргызстандын илимий журналдарында жарыяланган.

Иштин структурасы изилдөөнүн максатына жана милдеттерине туура келет. Ал киришүүдөн, 7 параграфты камтыган үч баптан, корутундудан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө теманын актуалдуулугу негизделип, анын өнүгүү даражасы аныкталат, диссертациянын максаты жана милдеттери белгиленет, анын методологиялык негиздерин, илимий жаңылыгын жана практикалык мааниси ачылып берилет.

Биринчи бап – “Глобалдык цивилизациянын калыптануу маселесинин теориялык- методологиялык аспекти” деп аталып эки параграфтан турат.

Биринчи баптын “Көчмө цивилизация маселесинин изилденүү денгээли казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негиздери катары” аттуу биринчи параграфында көчмөн цивилизация маселесинин изилденүү денгээли казак менен кыргыз элдеринин маданий жана менталдык негиздери такталган.

Көчмөндөр цивилизациясынын көйгөйлөрүн изилдеген көптөгөн изилдөөчүлөр көчмөндөр дүйнөсү өзүнүн тарыхый эволюциясынын алгачкы жолун чагылдырганын жана көчмөндөр дүйнөсүн изилдөөгө айыл чарба цивилизациясынын же Батыш Европанын стандарттарын таңуулоо таптакыр туура эмес экендигин өзгөчө белгилешет.

Биздин заманга чейинки V кылымдын ортосунда эле тарыхтын “атасы” – Геродоттун көчмөндөрдүн – скифтердин сүрөттөлүүсү бар. Эфор аларды иштеп чыккан жана биздин заманга чейинки IV кылымда табигый жана бузулбаган варвардык жашоону цивилизациянын жамандыктарына карама-каршы койгон стоиктер менен киниктер аларды оңой эле кабыл алышкан [Хазанов, А.М. Кочевники и внешний мир / Изд. 3-е доп. [Текст] / А.М. Хазанов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. 67-б.].

Көчмөндөр жана көчмөнчүлүк бүткүл адамзаттын тарыхында экономиканын жана эволюциянын адистештирилген жайыт багыты катары өнүгүүнүн жана өркүндөтүүнүн узак жолун басып өткөн.

Көчмөндөр дүйнөсү дайыма отурукташкан айыл чарба цивилизацияларынын тургундарынын дүйнөсүнө карама-каршы гана болбостон, аларга душмандык мамиледе да болуп келген. Бирок, дыйканчылык цивилизациялары көчмөндөр дүйнөсүнө кас болгон сыяктуу эле, көчмөндөрдүн адеп-ахлагын, үрп-адатын, отурукташуусун, саясий тарыхтын эң маанилүү окуяларын илимий түрдө чагылдырган алгачкы

эмгектер байыркы заманда эле пайда болгон. Бирок, ошол кездеги ойчулдар, эреже катары, малчылардын саясий тарыхын, адеп-ахлагын, үрп-адатын баяндоодон ашкан эмес. Алар бир добуштан көчмөндөрдүн коомдук түзүлүшүн аныкташат: көчмөндөр – “Кудайдын балээси”, кыйроо жана өлүм алып келген варварлар. Бирок отурукташкан элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын өздөрү дээрлик дайыма өз ара касташып келгенин эске алуу керек.

Ушундай эле баа берүү европалык чыгыш таануу илиминин өнүгүүсүнүн алгачкы кылымдарына тиешелүү. Дээрлик XIX кылымдын ортосуна чейин Чыгыш таануучу тарыхчылар негизинен фактыларды чогултуу жана алар изилдеген элдердин саясий - этникалык тарыхын кайра түзүү менен алектенишкен. Образдуу айтканда, бул илимий «капиталдын» алгачкы топтолгон мезгили болгон. Дүйнөлүк-тарыхый өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнүү аракеттери негизинен XVII-XIX кылымдардын философтору жана экономисттери тарабынан жасалган. (Ж. Бодин, Д. Дидро, Ж. Ж. Руссо, А. Смит, А. Фергюссон ж. б.). Алар малчылар арасында менчиктин башталышынын, мүлктүк теңсиздиктин, коомдук катмарлануунун башталышынын бар экендигин белгилешип, көчмөнчүлүктү «үч этап» концепциясынын экинчи этабынын алкагында карашкан. Көчмөндөрдү жапайы деп жазган Г.Гегелдин кыйратуучу тоо агымы менен салыштырган көз караштары өзгөчө көрүнөт.

Советтик илимде жалпы эле көчмөнчүлүктү, өзгөчө Евразиялык Улуу Талаанын көчмөндөрүн изилдөө XX кылымдын 30-40-жылдарында калыптанган формасында илимий ойломдун марксистик багытынын алкагында жүргүзүлгөн. Бул мезгил жалпысынан социология жана тарых илимдеринде, өзгөчө Чыгыш маселелеринде «евроцентризмдин» үстөмдүк кылуусу менен мүнөздөлгөн. Кээ бир советтик чыгыш таануучулар, атап айтканда Н.И. Конрад 1972-жылы «илимдеги евроцентризмди жеңүү» маселесин койгон жана ал аны жеңүүнү өз мезгили үчүн эң маанилүү «адам жана коом жөнүндөгү илимдин милдеттеринин» бири деп эсептеген жана «дал ушул багыттар болуп келген. Чыгышта өзгөчө масштабда майда-чүйдөсүнө чейин иштелип чыккан» [Конрад, Н.И. Запад и Восток [Текст] / Н.И. Конрад // Статьи. Главн. редакция Восточной литературы. – М., 1972. 24–27-б.]. Чыгыш жана түрк дүйнөсү боюнча эң абройлуу эксперттердин бири Л.Х. Гумилев мындай деп баса белгилеген: «Талаа элдеринин «толук кандуу эместиги» туурасындагы маселеде “мендин” алдына чекит коюу жана «евроцентризмдин» бир жактуулугун жокко чыгарууга мезгил жетти», ага ылайык бүткүл дүйнө Европанын жапайы чет-жакасы гана болуп саналат [Гумилев, Л.Н. Черная легенда. Друзья и недруги Великой степи [Текст] / Л.Н. Гумилев. – М.: Экспрос, 1994. 35-б.].

Көчмөн малчылардын коомдук түзүлүшүнө байланыштуу көптөгөн түрдүү көз караштар айтылган. Тигил же бул методологиялык багытка карабастан, изилдөөчүлөрдүн басымдуу көпчүлүгү көчмөн коомдорунун адистештирилбеген жана структуралык жактан дифференцияланган социалдык-экономикалык уюмуна ээ жана өнөр жай коомдору менен технологиялык революциянын темпинде атаандаша албайт деген пикирде болушкан.

Европанын илимий ойлому, ошондой эле бир кыйла даражада советтик ойлом көчмөнчүлүктү дээрлик терс өңүттө көрсөткөн. Көчмөндөрдүн дүйнөлүк жана жергиликтүү цивилизациялардын өнүгүшүнө тийгизген оң таасири, ошондой эле постсоветтик мамлекеттердеги көчмөндөрдүн отурукташкан дыйканчылык цивилизациялары менен болгон мамилеси жана өз ара таасири Советтер Союзу кулагандан кийин гана айтыла баштаган. Көчмөнчүлүк локалдык, спецификалык же көп сызыктуу эволюциянын обочолонгон варианты катары гана эмес, адамзат тарыхындагы маанилүү жана ажырагыс фактор катары да катталышы керек.

Көчмөндөр дүйнөлүк цивилизациянын өнүгүшүндө чоң роль ойногон. Көчмөндөр маданий маалыматтын өтүү ылдамдыгы жана алыстыгы боюнча отурукташкан айыл чарба цивилизациялары үчүн жеткиликсиз болгон байланыш системаларын түзүшкөн. Көчмөндөрдүн жашоо образы калктын миграциясын стимулдаштырган, ал өз кезегинде көчмөн жана отурукташкан дыйканчылык калктын ортосундагы байланыштын чегинде өнүгүп жаткан этногенетикалык процесстердин катализатору болгон. Ошол эле учурда руханий маданият, социалдык психология, идеология жана баалуулуктар системасы кайра өзгөрдү. Өзгөчө талаа жашоо образы, ойлом системасы, дүйнөгө болгон көз карашы калыптанган. Көчмөн элдердин мобилдүүлүгү жана динамизми коомдун жаңы уюму менен биримдикте кубаттуу күчтү, бардык көчмөн коомдорунун негизин түзгөн. Көчмөндөрдүн жашоо образы материалдык маданиятка, руханий баалуулуктарга жана маданий стереотиптерге, жергиликтүү калктын менталитетине жана психологиясына, анын коңшу элдер менен болгон мамилесине олуттуу таасирин тийгизген.

Биринчи баптын «Цивилизациянын классикалык теорияларына социалдык-философиялык анализ» аттуу экинчи параграфында цивилизациянын классикалык теориялары талдоого алынат.

Талдоо предмети цивилизация сыяктуу кеңири жана талаштуу кубулуш болгон изилдөөнүн алгачкы кадамынан тартып эле изилдөөчү татаал жана чечилгис маселеге туш болот. Учурда «цивилизация» термини көп мааниге ээ. Ошентип, азыркы белорус философу А.А.Грицанов белгилегендей, цивилизация «жогорку эклектикалык жана полисемантикалык түшүнүк болуп саналат, бул деген; 1) реалдуу тарыхый убакытта өзгөрүп турган

коомдун түрдүү сапаттык абалынын бири; 2) «алгачкы варварчылыкты» алмаштырган адам коомунун эволюциясынын этабы; 3) уюштуруучулук каражаттардын (иш-аракеттин программаларынын) жыйындысы, алар аркылуу адамдар маданияттын учурдагы универсалдары жана акыркысынын негизги символдору тарабынан коюлган социалдык максаттарга жетүүгө умтулат [Новейший философский словарь / Сост. А.А. Грицанов. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. 896 б. 799-б.].

«Цивилизация» түшүнүгүн илимий жүгүртүүгө биринчилерден болуп киргизгендердин бири шотландиялык философ жана тарыхчы А.Фергюсон болгондугу жакшы маалым, ал бул сөздү адамзат коомунун өнүгүүсүнүн этаптары катары түшүнгөн, коомдук түзүлүштүн болушу менен мүнөздөп, (б.а. адамдардын салыштырмалуу чоң топтору), ошондой эле шаарлар, жазуу жана башка ушул сыяктуу көрүнүштөрдү түшүнгөн. Ал сунуш кылган дүйнөлүк тарыхты этаптуу мезгилдештирүү (жапайылык – варварлык – цивилизация) XVIII кылымдын аягы – XIX кылымдын башында илимий чөйрөдө колдоого ээ болгон [Семенов Ю.И. Философия истории. (Общая теория, основные проблемы, идеи и концепции от древности до наших дней). – М.: Современные тетради, 2003. 776 б. 114–115-б.]. Кийинчерээк цивилизациянын мындай түшүнүгү XIX кылымдын аягы – XX кылымдын башында тарыхка көптүк-циклдик мамиле деп аталган ыкманын таанымалдуулугунан улам экинчисине орун бошотуп, ага ылайык цивилизация негизинен жергиликтүү цивилизацияларды түшүндүрө баштаган [Ошол эле. 152-б.].

Азыркы цивилизациялар теориясы XIX кылымда башталып, европалык тарыхчылар жана башка гуманитардык илимдердин өкүлдөрү тарабынан тарыхый, этнографиялык, маданий жана башка илимий изилдөөлөрдүн чоң көлөмүн чогулткандыктан, европалык коомдук илимде кандайдыр бир революция болуп, терминологиялык база, концептуалдык аппарат жана идеялар мурунку илимий парадигмада түшүндүрө албай калган. Жаңы илимий парадигманын фундаменталдуу тыянактарынын бири цивилизациялык өнүгүү этабында коомдордун ортосунда олуттуу сапаттык айырмачылыктар бар, бул аларга бир цивилизация жөнүндө эмес, бир нече цивилизация жөнүндө сөз кылууга мүмкүндүк берген. Ошондон бери цивилизациялар теориясы тынымсыз өнүгүүдө жана «цивилизация» термининин өзүнүн көптөгөн маанилери сыяктуу эле, цивилизация теориясынын да абдан көп саны бар.

Цивилизациялар жана алардын маңызы жөнүндөгү көз караштар цивилизация түшүнүгү пайда болгондон бери тынымсыз өнүгүүдө. Адегенде цивилизация теориясын түзгөндөр цивилизациялар ортосундагы айырмачылыктарга көңүл бурушкан. Цивилизациялар өзгөргөн сайын аларга

болгон көз караштар табигый түрдө өзгөргөн. Ал эми өзгөрүүлөр канчалык тез болсо, ошончолук тезирээк, табигый түрдө көз караштар жана теориялар — цивилизациялардын биримдигинин мүмкүнчүлүгүн толук тануудан алардын биригүүсүнүн айныксыз түрдө ырасталышына чейин өзгөдүп, бул азыркы ааламдашуу теорияларына мүнөздүү болгон. Көз караштардын мындай тез өзгөрүшү дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышынын белгилеринин бири болуп саналат. Азыркы дүйнө өтө карама-каршылыктуу, бул, албетте, адамзаттын чындап биригүүсүнө тоскоол болууда. Бирок, экинчи жагынан, дүйнө эч качан ырааттуу болгон эмес. Биринчи цивилизациялар калыптангандан бери адамзаттын тарыхы элдер менен цивилизациялардын ортосундагы карама-каршылыктардын тынымсыз өсүү тарыхы болуп калды. Бул карама-каршылыктар маданий айырмачылыктар өскөн сайын күчөдү. Азыркы өнүгүү, б.а. маалыматтык коом деп аталган мезгилдеги өнүгүү, маданияттар менен цивилизациялардын ортосундагы чек аралар, алар бири-биринен канчалык айырмаланбасын, ошого карабастан, уламдан-улам тездик менен бүдөмүктөй баштады.

Экинчи бап «Глобалдык цивилизация: калыптануусунун абалы жана келечеги» деп аталып эки параграфтан турат.

Изилдөөнүн **объектиси** болуп глобалдык цивилизация өзгөчө маданий-тарыхый феномен катары, ал эми изилдөөнүн **предмети** катары цивилизация теориясы, казак жана кыргыз элдери таандык болгон евразиялык көчмөн цивилизациясы, ошондой эле анын өзгөрүү процесси болуп саналат.

Изилдөөнүн методологиясы коомдук өнүгүүнүн объективдүү мыйзамдарынын катышуусу боюнча, объективдүү жана жекече бар экенин таанууга негизделген. Изилдөө процессинде илимий билимдин системалуу, формалдуу-логикалык, тарыхый ыкмалары колдонулган. Ошондой эле изилдөөдө казактар менен кыргыздардын дүйнөлүк цивилизациясын жана евразиялык көчмөн цивилизациясын талдоодо цивилизациялык, социомаданий жана маданий ыкмалар колдонулган.

Экинчи баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси» аттуу биринчи параграфында глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси талдоого алынат.

Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси ааламдашуу процессинин натыйжасы болуп саналат. Чындыгында ааламдашуу деген түшүнүктүн өзү эле универсалдуу цивилизациянын калыптанышынын көрсөткүчүн камтыйт. Учурда ааламдашуунун көптөгөн аныктамалары бар жана алардын саны тынымсыз көбөйүүдө.

Теорияга ылайык, ааламдашуу процессинде дүйнөлүк экономиканын структурасында өзгөрүү жүрүп жатат, ал чындыгында эл аралык эмгек бөлүштүрүү системасы менен өз ара байланышкан улуттук экономикалардын

жыйындысы, пайда болгон экономикалык- саясий мамилелер, дүйнөлүк рынокко кошуу жана трансулутташтыруу, региондоштуруунун негизинде улуттук экономикаларды бириктирүү жолу менен өнүгүп жатат. Ушунун негизинде бирдиктүү дүйнөлүк рынок экономикасы түзүлүүдө, анда тигил же бул жол менен улуттук мамлекеттердин таасири төмөндөп жатат, алар жер бетинде алгачкы мамлекеттер пайда болгондон бери эл аралык мамилелер системасында негизги иштеп жаткан түзүлүштөр, субъекттер болгон [Коренюшкина, С.И., Соловьев, К.А. Суверенитет в эпоху глобализации: теория и практика [Текст] / С.И. Коренюшкина, К.А. Соловьев // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). – 2015. – №1(34). 55–59-б.].

Цивилизациялар, аларды түзгөн элдер сыяктуу эле, дээрлик ар дайым өз ара атаандаштык абалында болуп, ал жоюлган эмес. Бирок, элдер менен цивилизациялардын өз ара аракеттенүүсүнүн жана өз ара таасир этүүсүнүн формалары өзгөргөндөй, атаандаштыктын формалары шартка жана доорго жараша өзгөрүп келген жана өзгөрө берет.

Глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси, жогоруда айтылгандай, ааламдашуу процессинин натыйжасы, ал чындыгында адамзат тарыхында сөзсүз түрдө боло турган кубулуш болуп саналат, ал дүйнө, алмашуунун натыйжасында болуп, товарлардын жана продукциянын, маалыматтын, билимдин жана маданий баалуулуктардын бири-бири менен болгон тыгыз байланышы, көз карандылыгы гана болбостон, бир тектүү да болуп калат. Бул учурда бир тараптуулук эместе жалпы бир тектүүлүк деп түшүнбөй, баары бир маданий көп түрдүүлүк жагынан адамзат маданиятынын олуттуу жакырдыгы менен мүнөздөлгөн адамзаттын экономикалык-маданий абалы катары түшүнүү керек. Маданияттын жакырдыгы мына ушул көз караштан алганда техникалык-технологиялык процесс үчүн болгон акы төлөө болуп саналат. Бул глобалдык интеграциянын темпи технология, коммуникациялар, илим, транспорт жана өнөр жай сыяктуу тармактардагы болуп көрбөгөндөй жетишкендиктердин аркасында акыркы он жылдыктарда алда канча тезирээк жана таасирдүү болуп калды. Ааламдашуу адамзаттын өнүгүүсүн тездетип, анын кесепети болгонуна карабастан, бул өтө түшүнүксүз жана карама-каршы процесс, ага ыңгайлашуу зарыл жана олуттуу көйгөйлөр менен кыйынчылыктарды жаратат.

Глобалдык же планеталык цивилизация менен маданият адам түрүнүн өнүгүү логикасына байланыштуу гана түзүлбөйт, ал тынымсыз жаңы билимдерге ээ болуу менен чындыгында өзүнүн өнүгүшүн токтото албайт. Жаңы билим адамдарга жаңы мүмкүнчүлүктөрдү берет. Дал ушул мүмкүнчүлүктөрдү пайдалануу акыры интеграцияга алып келет. Экинчи жагынан, мындай интеграция илимий-техникалык өнүгүүнүн жана максатка ылайыктуулуктун гана эмес, ошондой эле зарылчылыктын натыйжасы болуп

саналат, ал негизинен Жердин энергетикалык жана башка ресурстарынын чектелгендигинен, аларды сарамжалдуу пайдалануудан жана жаратылышка эң аз зыян келтирүүдөн келип чыгып, планетаны, экологиялык системаларды регенерациялоо, жер бетинде жашоону камсыз кылуу милдети болуп саналат, анын чечилишине дүйнөлүк цивилизация түзүлгөндө гана жетишүүгө болот.

Адамзат глобалдык цивилизацияга өзүнүн каалоосу менен эмес, зарылчылыктан улам бара жатат. Элдердин бирдиктүү коомго, бир организмге биригиши жөнүндөгү маселе — бул бүткүл адамзаттын жашап кетишинин маселеси. Башкача айтканда, адамзаттын биригип, бир бүтүндүк түзүүдөн башка альтернативасы жок. Алгачкы мамлекеттердин пайда болушу жана ошого жараша адамзаттын бир бөлүгүнүн жашоонун мамлекеттик формаларына өтүшү менен аймактык масштабдагы цивилизациялар пайда болду, аларда цивилизациялык-маданий формалардын интеграциясы мурунку доорлорго салыштырмалуу бир топ жогорку даражага жеткен. Кийинки этап цивилизациялардын өздөрүнүн интеграциясы болду, ал учурда болуп жатат. Ал мамлекеттердин, мамлекеттердин топторунун жана цивилизациялардын ортосундагы күрөштө өтө карама-каршылыктуу жана татаал болуп саналат. Бирок бул күрөш интеграциянын жалпы тенденциясын жокко чыгара албайт.

Азыркы дүйнөдөгү жалпы интеграциялык, бириктирүүчү тенденцияны технологиялык жактан эң өнүккөн мамлекеттер жана цивилизациялар түзүшөт, аларды шарттуу түрдө техникалык цивилизациялар катары аныктоого болот, алар канчалык руханий эмес болсо да, социалдык убакытты олуттуу тездетүүгө, жаратылыштан максималдуу ресурстарды алып, аларды эмгек аркылуу материалдык байлыктарга, курал-жарактарга айландырып, башка цивилизациялардан так материалдык жана аскердик жактан байкаларлык артыкчылыкка ээ болду, бул анын башка элдер менен цивилизацияларга өз шарттарын айтууга мүмкүндүк берет. Ал эми ага ийгиликтүү туруштук берүүнүн бирден-бир жолу - техникалык цивилизацияга айлануу саналат. Мына ошондуктан глобалдык цивилизация азыркы учурда жашап жаткан өзгөчө жакынкы тарыхый келечекте тигил же бул жол менен түзүлө турган формада техникалык цивилизация, б.а. техникалык элементи эң өнүккөн цивилизация калыптанат.

Экинчи баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыгы» аттуу экинчи параграфында глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары жана татаалдыгы ачылып берилет.

Глобалдык цивилизациянын калыптанышы ааламдашуу процессинин түздөн-түз натыйжасы болуп саналат. Демек, сөзсүз түрдө бул процесстин

карама-каршылыктары бир эле мезгилде дүйнөлүк цивилизациянын калыптануу процессинин карама-каршылыктары болуп саналат.

Ааламдашуу процессинин өтө карама-каршы мүнөзүнүн натыйжасы дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышынын карама-каршы мүнөзү болуп саналат. Ааламдашуунун эки ачалыгы жана ар тараптуулугу, атап айтканда, А.И.Костин белгилегендей, «ааламдашуу процесси көп мааниге ээ: биринчиден, бул улуттук экономикалардын бирдиктүү, глобалдуу системага кошулуу процессин билдирет; экинчиден, кансыз согуш системасын алмаштырган жаңы система; үчүнчүдөн, бирдиктүү, өз ара көз каранды дүйнөнүн калыптануу процесси; төртүнчүдөн, планетаны батыштык баалуулуктар системасына өткөрүү каалоосу» [Костин, А.И. Экополитология и глобалистика [Текст] / А.И. Костин. – М.: Аспект Пресс, 2005. 95–96-б.]. Азыркы дүйнө түрдүү этникалык, маданий, руханий, менталдык, диний ж.б. бөлүктөрдөн турса, анда «биосиоциалдык түзүлүштөрдүн, байланыштардын жана мамилелердин бүткүл планетасы үчүн бирдиктүү болуу» процесси олуттуу чыгымдар менен гана эмес, өтө карама-каршы жана татаал да болот. Мына ушундан улам ааламдашуу концепциясы, албетте, процесстин өзүнө да азыркы адабиятта көптөгөн терс бааларды алууда. Ошентип, мисалы, В.Бек ааламдашуу негизинен анын экономикалык жагы катары түшүнүлөөрүн айтып, дал ушундан улам сын жана терс баа көп болорун белгилейт [Бек, У. Космополитическое мировоззрение [Текст] / У. Бек. – М.: Центр исследований постиндустриального общества, 2008. 12–13-б.]. Бирок, И.М. Бусыгина, А.А. Захаров акыйкат белгилегендей, экономикалык ишмердүүлүктүн ааламдашуусу «маданият чөйрөсүндөгү трансформациялар менен коштолуп, ошол эле учурда «маданий ааламдашуу» деп аталган процесс жүрүп жатат. Сөз, биринчиден, теңдөө, жашоо стилдерин, жүрүм-турум нормаларын, баалуулуктарды жана реакцияларды унификациялоо, маданий символдордун конвергенциясы маанисиндеги универсалдаштыруу жөнүндө болуп жатат. Бул процесстер биринчиден, акыркы эки кылымда улуттук мамлекеттин пайда болушунун аркасында пайда болгон улуттук маданияттарга түздөн-түз таасирин тийгизсе, экинчиден, маданий борборлор менен маданий чет-жакалардын ортосундагы салттык айырмачылыкты күмөн туудурат» [Бусыгина, И.М., Захаров, А.А. Общественно-политический лексикон [Текст] / И.М. Бусыгина, А.А. Захаров / Институт международных исследований. – М.: МГИМО – Университет, 2009. 13-б.]. Белгилей кетүүчү нерсе, “турмуштун стилин, жүрүм-турум нормаларын, баалуулуктарды жана реакцияларды унификациялоо, маданий символдордун конвергенциясы маанисинде универсалдаштыруу” процесси “маданий борборлор менен маданий перифериянын ортосундагы салттуу айырмачылыкты берип, бул

чындыгында дүйнөлүк маданият менен цивилизациянын калыптануу процессинин сүрөттөлүшү болуп саналат.

Ааламдашуу процесси көптөгөн тенденциялардын, анын ичинде түздөн-түз карама-каршы тенденциялардын (мисалы, интеграциялоо жана дезинтеграциялоо) болушу менен мүнөздөлөт, анын стихиялуу мүнөзү менен бирге терс жана оң өзгөчөлүктөрү, натыйжалары бул процесске карата ар кандай мамилелерди пайда кылат жана табигый түрдө ар кандай баа берүү каралат. Объективдүү түрдө ааламдашуу процесси интеграциялык мүнөзгө ээ, ал көбүнчө адамдардын экономикалык кызыкчылыктарына жана экономикалык максатка ылайыктуулугуна, зарылчылыгына негизделет. Бирок ааламдашуу жалпы ресурстун жетишсиздигинин шартында бири-бири менен атаандашкан улуттук мамлекеттер тарабынан башталып, учурда ишке ашырылып жаткандыктан, ал көптөгөн карама-каршылыктардын жана терс жактардын болушу менен мүнөздөлөт. Ааламдашуунун негизги көйгөйлөрүнүн бири – улуттук экономикалардын жана ошого жараша улуттук мамлекеттердин, аны менен бирге улуттук маданияттардын жана алар менен байланышкан бардык нерселердин келечектеги тагдырынын маселеси болуп саналат.

Азыркы дүйнөдө баалуулуктар системасындагы айырмачылыктар ички жана эл аралык карама-каршылыктардын булагы гана болбостон, ошондой эле социалдык-саясий системалардын өнүгүшүнүн, эволюциялык татаалдыгынын зарыл шарты болуп саналат. Айырмачылыктарсыз жана баалуулук негизде маданий, цивилизациялык жана социалдык ар түрдүүлүк айрым коомдордун ичинде, эл аралык коомчулуктун деңгээлинде мүмкүн эмес. Дал ушул көп түрдүүлүк ички жана тышкы атаандаштыкты калыптандырат, ал коомдук- саясий өнүгүүнүн, коомдордун, мамлекеттердин жана коомдук институттардын динамикасынын кыймылдаткычы болуп саналат. Мындан тышкары, баалуулуктар системасындагы жана коомдун мүмкүн болуучу траекторияларындагы айырмачылыктар анын өнүгүүсүнө альтернативаларды түзүп, биригүүдөн, материалдык жана материалдык эмес ресурстардын тез түтөнүшүнө, катастрофалык кыйроого алып келүүчү бир тараптуу жана бир багыттуу динамикадан качууга мүмкүндүк берет.

Азыркы дүйнөдө интенсивдүү маданий диффузия жүрүп жатат жана ага азыркы коомчулуктардын көпчүлүгүнүн кирүү мүмкүнчүлүгү менен бирдиктүү маалымат мейкиндиги түзүлүүдө. Ошону менен бирге диний аң-сезимдин трансформациясында карама-каршылык белгилүү бир диний системанын чегинде динге ишенгендердин аң-сезимин бириктирүү тенденциясы жана ар бир жеке ишеним субъекти үчүн диний идеяларды, принциптерди жекелештирүү тенденциясына байланыштуу келип чыгат. Бул карама-каршылык планетанын калкынын жалпы билим деңгээлинин

өсүшүнө, ой жүгүртүүнүн өз алдынчалуулугуна, инсандын коомдон болгон көз карандысыздыгына, бир жагынан, өзүнүн маданий касиеттерин сактоого умтулуусуна байланыштуу конформизмдин өсүшүнө байланыштуу актуалдуу болуп жатат. Бул ааламдашууга мүнөздүү карама-каршылыктардын түздөн-түз продуктусу, ал башында бириктирүүчү тенденция жана ага каршы туруу менен мүнөздөлүп, ар түрдүүлүктүн жаңы формаларын жана булактарын издөөгө умтулууну жана тенденцияны пайда кылат.

Үчүнчү бап «Казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздери жана алардын өзгөрүү процесси» деп аталып үч параграфтан турат.

Үчүнчү баптын «Казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздери» аттуу биринчи параграфында казак менен кыргыз элдеринин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү ачылып берилет.

Ар бир көчмөн цивилизациясын, анын ичинде евразиялык цивилизацияны талдап чыкканда биринчи байкай турган нерсе, XVIII кылымда калыптана баштаган европалык цивилизациялык парадигмага ылайык көчмөн цивилизациялары көз жаздымында калып эле тим болбостон, таанылбай да калган. Бирок “көчмөн же талаа малчылык цивилизациясы” деген түшүнүктү биринчилерден болуп XX кылымдын биринчи жарымында А.Тойнби “Тарыхты түшүнүү” аттуу эмгегинде колдонгонун моюнга алуу керек. Көчмөндөр цивилизациясынын дыйканчылык цивилизациясына караганда кээ бир экономикалык- маданий артыкчылыктарын белгилеп, А.Тойнби мындай деп жазган: «Көчмөнчүлүк дыйканчылыкка караганда экономикалык жактан пайдалуураак болгон. Бул өнөр жай өндүрүшү менен белгилүү бир параллелди көрсөтүп турат. Дыйкан дароо керектөө ала турган продукцияны өндүрсө, көчмөн, өнөр жайчы сыяктуу, керектөөгө жараксыз болгон чийки затты кылдаттык менен иштетет. Дыйкан дан эгиндерин өстүрөт, аны өзү жейт. Көчмөн табигый жайыттарды пайдаланат, алардын сейрек жана орой өсүмдүктөрү адамдарга жараксыз, бирок жаныбарларга ылайыктуу. Адам жаныбарлардан сүт жана эт алат жана алардын терисин кийим үчүн колдонот» [Тойнби А.Дж. Постигение истории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt>].

«Көчмөндөр цивилизациясынын» дагы бир нече артыкчылыктарын баса белгилеп, А.Тойнби, көчмөндөр цивилизациясы «катып калган», туюк, көчмөндөр «тарыхы ошого жараша тарыхый көз карашы жок» коомду түзүшөт деген өтө орчундуу жыйынтыкка келет [Тойнби А.Дж. Постигение истории. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.ru/HISTORY/TOYNBEE/history.txt>].

Казактар менен кыргыздар таандык болгон Евразиянын көчмөн цивилизациясы чындыгында экономиканын өндүрүмдүү формасы, анын тынымсыз прогрессивдүү өнүгүшүнө түрткү берүүгө жөндөмдүү, өнүккөн идеологиясы бар коом болгон. Бул цивилизациянын өзүнүн чарбалык системасы болуп, ал мал чарбачылыгына негизделген. Өндүрүштүк иштин өзгөчө түрү катары көчмөн мал чарбасынын иштеши негизинен географиялык чөйрө менен аныкталган. Демек, көчмөнчүлүк локалдык мейкиндик-тарыхый чектерде гана өзгөчө экологиялык өзөктө жашоонун климаттык шарттарынын белгилүү амплитудасы менен болгон. Натыйжада, ал жашоо чөйрөсүнүн жаратылыш ресурстары менен тыгыз байланышта болуп, антропогендик процесстер аркылуу айлана-чөйрөгө органикалык түрдө кошулган. Көчмөн аймактар бир катар геофизикалык жана табигый-климаттык шарттар менен мүнөздөлөт.

Казак көчмөндөрү менен кыргыз көчмөндөрүнүн материалдык өндүрүш системасы чарбалык иш-аракеттердин бирдиктүү структуралык системасы жана социалдык-экономикалык мамилелердин, социалдык-маданий стереотиптердин тыгыз байланышкан системасы болгон. Бирок казак жана кыргыз калкынын турмушунун экономикалык стратегиясында негизги, өзөктүү жана система түзүүчү ролду көчмөн мал чарбачылыгы ойногон. Ал башка чарбалык иштердин өнүгүү мүнөзүн гана эмес, ошондой эле коомдук тарыхтын динамикасын жана ыргагын, жашоо образын, материалдык жана руханий маданиятын ж.б. аныктаган. Көчмөн чарбанын негизги өзгөчөлүгү жайытта малды жыл бою багуу болгон. Өсүмдүк катмарынын төмөн түшүмдүүлүгү жайыт издеп көчүүгө аргасыз болгон көчмөндөрдүн динамикалык абалын аныктап, жайыт жерлеринин эбегейсиз зор жайыт аянттарынын зарылдыгын аныктаган.

Көчмөн коомдун репродуктивдүү жашоо деңгээли төмөнкүдөй негизги социалдык бирдиктер менен камсыз болгон: үй-бүлө, үй-бүлө тобу, чарбалык, жамааттык жана жергиликтүү топтор. Бардык бул баштапкы ячейкалар, негизги топтор белгилүү бир милдеттери менен мүнөздөлөт жана алардын жашоо иш-аракеттери дээрлик эч качан бири-бири менен дал келбейт. Үй-бүлө – коомдун социалдык бирдиги, анын алкагында адамдын биологиялык репродукциясы, инсандын социалдашуусу жана башка маданиятка кирүүсүнүн алгачкы этаптары (кепти өздөштүрүү, коммуникациянын минималдуу көндүмдөрүн өздөштүрүү (маалымат топтоо, дүйнө жөнүндө билим ж. б.), ошондой эле үй-бүлө мүчөлөрүнүн энергетикалык потенциалынын көлөмүндө эмгектин жыныстык жана жаштык бөлүнүшү камсыз кылынды.

Казактар менен кыргыздардын бир цивилизацияга таандык болушу жана алардын жашоо образынын олуттуу окшоштугу эки элдин уруулук

түзүлүшүндө окшоштуктун жогору болгондугунун, азыркыга чейин сакталып келе жаткандыгынын натыйжасынын бири болгон. Ошентип, казактар арасында мындай түзүлүш, белгилүү болгондой, чоңураак түзүлүштөргө биригип, үч жүздү түзгөн казак урууларынан турат. Кыргыз уруулары урууларга биригип, канат деп аталган үч уруулук союзду түзүшкөн. Казактар менен кыргыздардын ортосундагы олуттуу окшоштуктар азыркыга чейин алардын ишенимдеринин табиятында же башкача айтканда диний аң-сезиминде кездешет.

Жаратылыш объектилери, кубулуштары жана процесстери жөнүндө так билимдин жоктугу, негизинен психологиялык- практикалык максатты көздөгөн болжолдуу сүрөттөр, долбоорлор жана башкалар менен толукталган. Акыркы жагдай, бүткүл жашоо образы сыяктуу эле, казактар менен кыргыздардын менталитетине да өтө туруктуулукту берди. Казактар менен кыргыздардын салттуу коом мезгилиндеги аң-сезими жана менталитети, илимге чейинки билим формалары белгилүү бир эмпирикалык тажрыйбага жана ушул тажрыйбадан алынган белгилүү өлчөмдөгү билимге негизделген. Салттуу инсандын диний мифологиялык - поэтикалык аң-сезиминде нерселер өз алдынча жашоого жана адамга мүнөздүү сапаттарга – жанга, кулк-мүнөзгө жана эркке ыйгарылып адамдын жашоо чөйрөсүнө кирген.

Үчүнчү баптын «Ааламдашуунун азыркы доорундагы казак менен кыргыз элдеринин маданий-диний карама-каршылыктары» аттуу экинчи параграфында ааламдашуунун азыркы доорундагы казак менен кыргыз элдеринин маданий-диний карама-каршылыктары изилденген.

Ааламдашуу процесси, биз бир нече белгилегендей, оң, терс өзгөчөлүктөрү жана кесепеттери бар. Азыркы заманда мамлекеттер менен элдердин ортосундагы конфликт цивилизациялык мүнөзгө ээ болду, аны өзгөчө С.Хантингтон баса белгилеген. Практика көрсөткөндөй, мындай чыр-чатактар диний чөйрөдө өзгөчө курч жана элдешкис болуп баратат. Тилекке каршы, бул жаңжалга Казакстан менен Кыргызстан тартылып жатат

Ааламдашуу доорунун жогорку деңгээлде өнүккөн технологиялык жетишкендиктеринин аркасында учурда адамдардын диний-маданий аң-сезими олуттуу өзгөрүүлөргө дуушар болууда. Атаандаштыкка туруштук бере албаган маданий өзөктөр башка маданияттын кеңейишине туш болушат. Азыркы ааламдашуу процессинин өнүгүү багыттары батыш маданиятынын негизинде пайда болгонуна карабастан, анын маңызы жана формасы боюнча дагы эле байкалаарлык америкалык мүнөзгө ээ. Мындай шарттарда ааламдашуу ар кандай альтернативалуу тарыхый-маданий негизге ээ болушу керек, ааламдашуу процессинде локалдык жана региондук маданияттардын өзгөчөлүктөрүн тактоо зарыл деген пикир барган сайын күч алууда. Маселен,

Россия, Иран, Индия жана Түркиянын мамлекеттик органдары ааламдашуу процессинин саясий, экономикалык жана маданий тенденцияларына каршы туруу механизмдерин иштеп чыгууга умтулууда. Казакстан менен Кыргызстандын бийликтери жана мамлекеттик мекемелери ааламдашуу тенденцияларына ыңгайлашууну талап кылган моделдерди жайылтууда.

Борбордук Азия өлкөлөрүнүн ичинен Казакстан менен Кыргызстанга Батыштын каржылык инвестициясын тартууга чоң жол ачылды. Бул өлкөлөр эл аралык саясий интеграцияга активдүү катышуусу менен айырмаланат. Мындан тышкары, эки коомдун тең диний - маданий толеранттуулугу башка коңшуларга караганда жогору деп кабыл алынат. Анткен менен илимий изилдөөлөрдүн көбөйүшү эки өлкөнүн коомдорунун салттуу диний жана маданий бүтүндүгүнүн бузулушуна чакырыктарды көбүрөөк чагылдырууда. Ааламдашуу баалуулуктарынан улам келип чыккан улуттук менталитеттин айрым кемчиликтерин чагылдырган пикирлер учурда социалдык тармактарда жана массалык маалымат каражаттарында кызуу талкууланууда.

Дин менен маданияттын глобалдуу аспектилерин карап чыгуу менен бир катар изилдөөчүлөрдүн жалпы пикири боюнча дин менен маданияттын ааламдашуу кубулуштары менен түз байланышын ырастаган концепция түзүлгөн. Мисалы, советтик маданият таануучу Ю.М. Лотман, "маданият - бул адамзат коому муундан муунга топтогон жана сактай турган маалымат" [Урмат Калеев, Изаура Масеитова. Реальная и воображаемая исламофобия в Бишкеке. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.international-alert.org/sites/default/files/Ky_Kyrgyzstan-Constructive-Dialogues-PolicyBriefs-Vol1-RU-2019.pdf]. Ю.М. Лотман, дин жана маданият маалыматтын жайылышына жана ылдамдыгына канчалык көз каранды болсо, келечектеги ааламдашуу процесси маалыматтын жеткиликтүүлүгүнө ошончолук көз каранды болот [Ошол эле].

Ю.Лотмандын жогоруда айтылган көз карашын азыркы орус изилдөөчүлөрү Г.П. Отютский, С.А.Храпов, А.С. Новиков жана башкалар тастыкташкан [Турлыбекова, А.М. Влияние глобализации на национальную культуру в Казахстане [Текст] / А.М. Турлыбекова // Вестник Инновационного Евразийского университета. – 2013. – №3. 54-б.]. Казак жана кыргыз изилдөөчүлөрү ааламдашуу процессин саясий- экономикалык өнүктөө кароого артыкчылык беришет. Ошол эле учурда Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү ааламдашуунун диний жана маданий аспектилерин талдоочу изилдөөлөрдүн көлөмү аз. Мындан тышкары, казак жана кыргыз авторлору ааламдашуунун диний- маданий факторлоруна көйгөйлүү же сын көз караш менен мамиле кылууну көздөшпөйт. Бул болсо маселенин майда-чүйдөсүнө чейин каралбай калышына алып келет.

Ислам үстөмдүк кылган мамлекеттер дүйнөдөгү технологиялык жана өнөр жайлык жактан эң начар өнүккөн өлкөлөрдүн катарына кирет. Ислам өз кезегинде дүйнөлүк диндердин ичинен эң чоң консерватизмди ачып берет. Ислам динин тутунган элдер жашоонун салттуу формаларын жана баалуулуктар системасын өздөрүнө эң тааныш жана түшүнүктүү катары сактоого умтулушат. Алар үчүн ата-баба баалуулуктарын жоготуу көбүнчө өз инсандыгын жоготууга барабар. Мындай шарттарда дин маданияттын салттуу элементтерин жана алар менен бирге баалуулуктар системасын сактоого эң натыйжалуу салым кошкон кадыр-барктуу, жалпы таанылган күч катары кызмат кылат. Мусулман элдери мүмкүн болушунча өз маданиятынын чегинде калууга аракет кылышат, бул мусулман дүйнө таанымын ырааттуу кармануу аркылуу ишке ашат. Бул милдеттенменин экинчи жагы - глобалдык баалуулуктарды четке кагуу, алар көбүнчө батыштан келген баалуулуктар болуп саналат.

Ислам, дүйнө таанымынын башка татаал формалары сыяктуу эле, диний тажрыйбада топтолгон билим катары эволюцияга дуушар болгон, бирок белгилүү бир цивилизациялык өзгөчөлүккө ээ. Философия, башка илим сыяктуу эле, алгач динге карата баш ийүүчү, көмөкчү позицияда болуп, концептуалдык дизайнга ээ болуп, ислам философиясы менен маданиятына бекем орношкон. Бул жагдай мусулман маданий - диний салты менен европалык салттын ортосунда олуттуу айырманы түзөт. Мусулмандардын дүйнө көз карашы жана философиялык салты эч качан философиялык, илимий ой жүгүртүүнүн динден көз карандысыз абсолюттук өз алдынча жашоого укугун тааныган эмес.

Дээрлик бардык азыркы мусулман мамлекеттери бул мамлекеттердеги салттуу коомдун структураларынын жана алар менен бирге аң-сезимдин жана жүрүм-турумдун ченемдеринин өтө туруктуулугуна өбөлгө түзгөн жогорку төрөлүү көрсөткүчү менен мүнөздөлөт, анткени салттуу баалуулуктар системасы эң туруктуу этникалык топ жогорку репродуктивдүү жөндөмдүүлүктөрүн сактап турган. Экинчи жагынан, калктын көбөйүүсүнүн жогорку деңгээли менен мусулман мамлекеттеринде кландык жана патронаждык-кардарлык байланыштардын сакралдашуусу жогорку мамлекеттик органдардан тартып эң алыскы айылдарга чейин бүтүндөй коомдук организмге сиңип, туруктуу консерватизмди пайда кылып, мусулман коомдорунун тез жаңылануусуна тоскоол болууда.

Үчүнчү баптын «Глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин казак менен кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери» аттуу үчүнчү параграфында глобалдык цивилизациянын калыптануу процессинин казак менен кыргыз элдерине тийгизген таасири жана кесепеттери изилденген.

Биздин эки элдин цивилизациялык өзгөчөлүктөрү классикалык көчмөн салттуу коомдун өзгөчөлүктөрү болуп саналат. Дүйнөлүк тарыхта салттуу коомдор, белгилүү болгондой, өтө жай өзгөрөт. Бирок алар салттуу коомдун абалын же баскычын негизинен жеңген элден же элдерден келип чыккан узак мөөнөттүү, олуттуу тышкы маданий таасирди башынан өткөрбөгөн шарттарда болот. Казактар менен кыргыздарга келсек, алар негизинен бул мейкиндиктерде салыштырмалуу бош мейкиндиктердин жана катаал жашоо шартынын болушуна байланыштуу узак тарыхый мезгилдин ичинде мындай таасирлерден качууга жана ошону менен өздөрүнүн нукура маданиятын, менталитеттерин сактап калышкан. Казактар менен кыргыздар белгилүү бир жагдайлардан улам бүтүндөй тарыхый доорлор аймактык процесстерге жана маданияттын ааламдашуу процессине тартылбай калган. Экинчи жагынан, мейкиндикте тынымсыз көчүп-конуп жүргөн казактар менен кыргыздар эч качан башка элдерден толук обочолонбогондуктан, алардын көчмөн цивилизациясы өз ичинде өз алдынча өсүп, чыгыштын да, батыштын да айрым өзгөчөлүктөрүн өзүнө сиңирип алган. Көчмөнчүлүк феномени жаматтык жана жекелик, статисттик жана либералдык принциптерди айкалыштырат. Көчмөндөрдүн маданияты үчүн жамаатчылыктын, жекеликтин да толук үстөмдүгүнө жол берилбейт. Натыйжада, көчмөн өз алдынчалуулук менен жамаатчылыктын чырмалышкан түрүнө айланат, ал андагы жекелик-уруулук өздүк анс-езимден келип чыгат, бул көчмөнчүлүктүн цивилизациялык менталитетинин квинтэссенциясын түзөт, биздин оюбузча, ал аларды, жок эле дегенде, психикалык деңгээлде башка элдердин маданиятынын көптөгөн элементтерин позитивдүү кабыл алууга даярдаган. Башкача айтканда, көчмөн евразиялык цивилизацияда, негизинен, универсалдуу принциптер катары аныктала турган бир нерсе камтылган, алар кийинчерээк казактар менен кыргыздарга башка маданияттын элементтерин салыштырмалуу жеңил кабыл алууга жана сиңирүүгө мүмкүндүк берген, бул биздин оригиналдуу маданиятыбыз, анын негизги элементтери болуп саналат. Казактар менен кыргыздар жаңы маданий үлгүлөрдү жана формаларды канчалык тез жана жеңил кабыл ала алгандыгынын айкын жана ынандырарлык мисалы, атап айтканда, казак маданиятынын кыртышына жаңы маданий формалар жана баалуулуктар системалары кайра орус маданиятынын өкүлдөрү тарабынан киргизилген факты болуп саналат. XIX жана XX кылымдын башында бир катар казак агартуучуларынын сунуштарында жана билдирүүлөрүндө көтөрүлгөн. Чокан Валиханов, Абай Кунанбаев, Ыбырай Алтынсарин өлкөнүн экономикасынын негизин – көчмөн мал чарбасын тынымсыз рационализациялоо жана акырындап отурукташууга өтүү аркылуу олуттуу өзгөртүүнү, ошондой эле дыйканчылыкты, кол өнөрчүлүктү, өнөр жайды, сооданы өнүктүрүүнү жакташкан. Казак коомунун

кайра түзүлүшү жөнүндөгү маселени коюп, агартуучулар акырындык менен зордук-зомбулуксуз кайра түзүүчүлүк процесстерин талап кылышкан. Ошентип, Ч.Валиханов белгилегендей: «Биздин доордо элдин кечиктирилгис муктаждыктарына түздөн-түз байланышкан экономикалык жана социалдык реформалар эң маанилүү жана элге эң жакын болуп эсептелип, саясий реформаларга зарыл болгон иштерди жүргүзүүнүн каражаты катары жол берилген. анткени ар бир адам жекече жана бүткүл адамзат жамааттык анын өнүгүшүнө, анын материалдык жыргалчылыгын жогорулатууга умтулат. Социалдык жыргалчылыкты максат кылган ар кандай реформа трдүү кокустуктарга дуушар болбостон, белгиленген максатка коомдук муктаждыктын каражаттары белгилүү болгондо гана жете алат. Реформалар аргасыздан жасалган, кыйыштырылган, абстрактуу теорияларга негизделген же башка элдин жашоосунан алынган азыркыга чейин адамзат үчүн эң чоң кырсык болуп келген» [Валиханов, Ч. Избранные произведения [Текст] / Ч. Валиханов. – М.: Наука, 1987. 319-б.].

Казактар менен кыргыздар тарыхый шарттарга, географиялык шарттарга байланыштуу жаңылануунун бирдей этаптарын жана формаларын басып өтүшкөн, анын биринчиси казактар менен кыргыздардын ислам динин кабыл алуусу менен байланышкан жаңылануу этабы болгон. Бул процесс биздин эки элибиз үчүн болжол менен бир убакта башталып, аяктаган. Казак жана кыргыз элдеринин ислам динин кабыл алышы менталитеттин өзгөрүшү жана өзгөрүп жаткан дүйнөгө ыңгайлашуусу жагынан алга карай олуттуу кадам болгону талашсыз. Башка жагынан алып караганда, модернизациянын азыркы этабында, көптөгөн фактылар күбө болгондой, бардык азыркы дүйнөлүк диндердин ичинен ислам жана ошого жараша мусулман динин үгүттөгөн элдер эң оор жана жай өзгөрүп турат.

СССР ыдырап, иш-аракеттери коммунисттик принциптердин жана идеялардын негизинде ишке ашырылган Коммунисттик партия бийликтен кеткенден кийин Казакстан менен Кыргызстанда структуралык, маданий жана идеологиялык боштук пайда болуп, аны салттуу баалуулуктар системасы тез арада толтуруп, ал тууганчылыкка жана байланыштарга негизделген. Казакстан менен Кыргызстандын тарыхынын акыркы мезгилинде мамлекеттүүлүктүн жаңы шарттарына ыңгайлашып, регионализмдин өзгөчөлүктөрүнө ээ болгон трайбализмдин кайра жаралуусу болду. Чынында болуп өткөндөн башка нерсени күтүү өтө оптимисттик болмок. Рационалисттик баалуулуктардын батыштык либералдык системасы жана ага тиешелүү экономикалык мамилелер жана саясий-административдик институттар бул жерде белгилүү бир маданий өбөлгөлөр болгондо гана орношу мүмкүн, алардын арасында материалдык бөлүгү чечүүчү мааниге ээ болгон жана болуп саналат.

Казак жана кыргыз элдери, планетанын башка көптөгөн элдери сыяктуу эле, азыркы шарттарда цивилизациялык кайчыга түшүп калууда, анын таасири, бир жагынан, көп нерсени четке кагуу акылга сыйбас жана негизсиз болуп калаарынан көрүнүп турат, башка маданияттардын инновациялык элементтери оригиналдууларды сүрүп чыгара алат деген негизде, аларда чоң оң маанайдагы потенциал бар, ансыз мамлекеттин жана элдин мындан аркы өнүгүшүн элестетүү мүмкүн эмес, экинчи жагынан, чет элдик маданияттардын таасири жана басымы астында өзүнүн маданиятын толук жоготуу коркунучу бир кыйла жогорулайт. Айрыкча бул тобокелдик белгилүү бир деңгээлде казак, кыргыз элдери сыяктуу майда элдер үчүн жогору болот.

Казакстан менен Кыргызстандагы азыркы цивилизациялык өзгөрүүлөр негизинен биздин элдерибиздин маданиятына массалык маданият деп аталган нерсени тез киргизүү менен байланышкан. Бул кырдаалдын татаалдыгы жана карама-каршылыгы мына ушунда: массалык маданият өзү эстетикалык жактан жөнөкөйлөштүрүлгөн жана зыяндуу нерсени чагылдырганына карабастан, эстетиканын кубулуштарына түздөн-түз тиешеси жок күчтөр тарабынан жаралат. Анын үстүнө бул күчтөр өнөр жай жана аны менен байланышкан бардык нерселер болуп саналат. Аларсыз адамзаттын мындан аркы өнүгүүсү жалпысынан мүмкүн эмес. Географиялык жактан Казакстан менен Кыргызстандын аймагы эң маанилүү азыркы цивилизациялардын чек арасында жайгашкан. Ал эми география көп спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен чек ара цивилизацияларынын бирине да толук таандык болуп, саны жагынан салыштырмалуу аз болгондуктан, цивилизациялык өнүгүүнүн каалаган жолуна түшө алган элдерибиздин тагдырында чечүүчү ролдордун бирин ойноду.

КОРУТУНДУ

Диссертациялык изилдөөнүн дароо натыйжасы болуп төмөнкү **корутундулар** саналат:

1. Көчмөндөр дүйнөсү дайыма отурукташкан айыл чарба цивилизацияларынын тургундарынын дүйнөсүнө карама-каршы гана болбостон, аларга душмандык маанайда да болгон. Айыл чарба цивилизациялары көчмөндөр дүйнөсүнө кас болуп келгендиги маалым. Байыркы убакта көчмөндөрдүн адеп-ахлагын, үрп-адатын, отурукташкан жерин, саясий тарыхтагы эң маанилүү окуяларды илимий түрдө чагылдырган алгачкы эмгектер пайда болгон. Бул маалымат азыркы изилдөөчүлөр үчүн эң маанилүү булак болуп саналат. Бирок, ошол кездеги ойчулдар, эреже катары, малчылардын саясий тарыхын, адеп-ахлагын, үрп-адатын баяндоодон ашкан эмес. Алар көчмөндөрдүн коомдук түзүлүшүн аныктоодо бир добуштан:

көчмөндөр кыйроо жана өлүм алып келген варварлар дешкен. Бирок отурукташкан элдердин, мамлекеттердин жана цивилизациялардын өздөрү дээрлик дайыма өз ара касташып келгенин эске алуу керек. Адамзат тарыхынын басымдуу бөлүгү алгачкы доордон баштап күрөш тарыхы, бардыгынын баарына каршы согушу болгон.

2. Ааламдашуу процесси эч качан бир сызыктуу болгон эмес, экинчи жагынан, бардык элдер тарабынан бир гана батыштык жашоо формаларын, баалуулуктарын жана стандарттарын кабыл алуу катары мүнөздөөгө болбойт. XX кылымдын экинчи жарымында батыш цивилизациясынын үстөмдүгүнө маданий каршылык жана өз каада-салттарын жана баалуулуктарын сактап калуу каалоосу бүткүл планетада күчөй баштады. Экинчи жагынан, Түштүк-Чыгыш Азиядагы бир катар мамлекеттер жаңы миң жылдыкта эле батыштын илимий ыкмаларын жана технологияларын өздөштүрүп, Батышты дүйнөлүк экономикалык, саясий-маданий мамилелердин бүтүндөй системасынан тез сүрүп чыга башташты. Азыртадан эле бир нече ондогон жылдар мурда эч кандай шартсыз болгон Батыштын үстөмдүгү барган сайын күмөндүү болуп жатканы жыл сайын айкын болууда. Бирок бул факт ааламдашуу процессин да, дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышын да жокко чыгарбайт. Тескерисинче, жыл сайын бул процесс глобалдык транспорттук-маалыматтык түйүндөрдүн тез өнүгүшүнөн, каржылык-экономикалык интеграциянын ж.б. эсебинен өсүүдө.

3. Практика көрсөткөндөй эң татаал жана цивилизациялар аралык мамилелердин, кайра жаралуулардын карама-каршылыктуу чөйрөлөрүнүн бири диний чөйрө болуп саналат. Мындан тышкары, дүйнөлүк цивилизациянын калыптанышына эң көп тоскоол болгон нерсе – бул дин. Азыркы ааламдашуу процессинде эч бир коом же этнос обочолонуу абалына келбейт жана тышкы таасирге ачык болуу менен көптөгөн компоненттерден өзүнүн руханий чөйрөсүн түзөт. Мындан тышкары, тышкы таасирдин тынымсыз жогорулашынын туруктуу тенденциясы байкалууда. Анын үстүнө, көп учурларда дин этникалык аң-сезимге ушунчалык бекем орношкондуктан, этникалык идентификация көбүнчө диний идентификацияга окшош келет. Экинчи жагынан, чындыгында динге ишенгендер өздөрүн диний мүнөздөмөлөргө жана мотивдерге карап, көбүрөөк деңгээлде диндин өзүнө эмес, диндин таасири астында калыптанган белгилүү бир маданиятка, улуттук өзгөчөлүктөргө окшоштурган учурлар көп кездешет. Диндүүлүк менен этностун (демек, этникалык маданияттын) ортосундагы мындай байланыш диний аң-сезимдин трансформация процессин олуттуу түрдө татаалдантат, анткени этностун өзгөрүшүн адам эң курч жана оор башынан өткөрөт.

4. Мамлекеттер жана элдер, алардын басымдуу көпчүлүгү ааламдашуу процессине тоскоол болушпайт, анткени ал материалдык көз караштан

жагымдуу көрүнөт. Чынында эле, адамдар азыркы цивилизациянын көптөгөн артыкчылыктарынан, мисалы, телерадиоберүүдөн, интернеттен жана башка көптөгөн артыкчылыктардан баш тарта албайт. Ал эми ааламдашуу процесси, эгерде ал өтө кеңири ассортименттеги материалдык баалуулуктарды өнүккөн өндүрүшкө негизделбесе, такыр эле башталышы мүмкүн эмес болчу, алардын арасында биринчи кезекте тамак-аш продуктуларын айтуу керек. Ааламдашуу – бул бүткүл планетада бирдей жашоо шарттарын түзүү процесси. Бул жагдай элдерге жана мамлекеттерге ааламдашуудан баш тартууга мүмкүндүк бербейт, ал өзүнүн бардык карама-каршылыктарына, терс өзгөчөлүктөрүнө жана терс кесепеттерине, кемчиликтерине карабастан, адамзаттын керектөөлөрүнө жооп берет, ал ааламдашуу локалдык, аймактык жана глобалдык көйгөйлөрдү чече албайт.

5. Казактар менен кыргыздардын көчмөн жашоо образы жана ага тиешелүү чарба жүргүзүү формалары олуттуу таанымдык тажрыйбанын жетишсиздигин компенсациялаган өнүккөн фантазиясы менен мүнөздөлгөн ой жүгүртүү формаларынын түптөлүшүнө жана толук үстөмдүк кылышына объективдүү салым кошкон, бул тажрыйба менен байланышкан ой жүгүртүүнүн логикалык принциптери болуп саналат. Алар көбүнчө айланасындагы чындыктын образын толуктап, ишенимдери жана диний идеялары курулуш материалы гана болбостон, менталитетинин да негизи болгон. Көчмөндүн дүйнөнү түшүнүүсү жана өздөштүрүүсү интенсивдүү эмес, экстенсивдүү ыкма аркылуу ишке ашкан. Демек, жаратылыш жана андагы адамдын орду жөнүндөгү билим, жалпы эле билим сыяктуу муундан-муунга кеңейген, бирок тереңдеген эмес, анткени реалдуулукту түшүнүүнүн эмпирикалык ыкмалары жана формалары бул үчүн жетиштүү эмес, ал эми илимий-логикалык ыкмалар ага жетишерлик жакын. Мындай шартта табиятка болгон көз карандылык туруктуу болуп калат жана бул көз карандылык менталитеттин өзгөрбөстүгүнүн кепилдиги катары кызмат кылат.

6. Массалык маданияттын азыркы казак жана кыргыз коомуна таасири астында түрдүү маданияттын элементтери ар кандай пропорцияларда - салттуу жана массалык маданияттын түрлөрү - дин сөзсүз түрдө салттуу маданияттын руханий-маданий мейкиндиги болуу менен этностук элементтердин маданияты бүгүнкү күндө сакталып калган. Коммунисттик атеисттик идеологиянын кулашы менен пайда болгон боштук тез эле салттуу жана диний идеялар, баалуулуктар менен толтурулуп, алар ушунчалык тыгыз чырмалышкандыктан, кээ бирлерин коргоо сөзсүз түрдө башкаларды коргоо дегенди билдирет. Дин, өзгөчө мусулман дини өзүнүн денесине инновациялык элементтердин киргизилишине ар дайым жигердүү каршылык көрсөтүп келген, бул тигил же бул жол менен аны танууга алып келген,

ошондуктан салттуу маданият ар дайым ошол маданий мурастарды эң ырааттуу жана өжөрлүк менен коргогон динден колдоо издеп келген жана таба алды.

7. Жаңы дүйнөлүк түзүлүшкө ээ глобалдык цивилизацияны калыптандыруу милдети индивидумдун жана жалпы эле диний институттардын, өзгөчө салттуу нормаларга, баалуулуктарга багытталган диний аң-сезимге олуттуу чакырыктарды жаратат. Ошондуктан, мусулман дүйнөсүнүн дээрлик бардык өлкөлөрү азыркы учурда, негизинен, дайыма өсүп жаткан тышкы таасирден улам келип чыккан ички трансформациянын өтө зарылчылыгына дуушар болууда. Кеп Батыш цивилизациясынын таасири жөнүндө гана эмес, ошондой эле постиндустриалдык, жогорку технологиялык доорго, маданиятка салыштырмалуу оңой ыңгайлашкандары жөнүндө болуп жатат. Экинчи жагынан, ааламдашуу долбоорун ишке ашыруу иш жүзүндө көптөгөн элдердин маданий каада-салттарынын акырындык менен жок болуп кетишине алып келген шарттарда, ислам өзүнүн маданиятын жана өзгөчөлүгүн сактап калууга аракет кылган адамдарды бириктире ала турган жагымдуу күч болуп чыгат.

Диссертациянын негизги жоболору төмөнкү жарык көргөн эмгектерде чагылдырылган:

1. Национальная идея как синтез истории и духовности. [Текст] / А.Г. Гаппасова, Х.С. Абдильдина, Т.М. Садыкова // Журнал «Молодой ученый», № 6-4 (86), ISSN: 2072-0297, – Казань, 2015. - С. 2-4. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=23172437>

2. Ценностные ориентации современной молодежи в переходной период. [Текст] / А.Г. Гаппасова, Ж.Т.Кульжанова // «Фундаментальные и прикладные научные исследования». Материалы Международной научно-практической конференции НИЦ «Поволжская научная корпорация» - Самара, 2016. - С.80-81. [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=25653144>

3. Экологиялык маселелердің казак дүниетанымында алатын орны мен рөлі [Текст] / А.Г. Гаппасова, Т.М. Садыкова // Философский и общественно-гуманитарный журнал «Адам әлемі», № 4 (78), ISSN №1999-5849, – Алматы, 2018. С. 56-67. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [79df5230-a6ff-4754-bf03-00e8e2ccc6b1_Адам_әлемі_2018.pdf](https://elibrary.ru/item.asp?id=79df5230-a6ff-4754-bf03-00e8e2ccc6b1_Адам_әлемі_2018.pdf) (ayu.edu.kz)

4. Глобализация и глобальная цивилизация. [Текст] / А.Г. Гаппасова, Р.Д.Стамова // Вестник Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева №3, ISSN: 1694-7851. - Бишкек, 2020 С. 118-121. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44291263>

5. О некоторых фундаментальных чертах глобальной культуры [Текст] / А.Г. Гаппасова, Р.Д.Стамова // Вестник Кыргызского государственного

университета имени И. Арабаева №3, ISSN: 1694-7851. - Бишкек, 2020 С. 122-125. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=44291264>

6. Взаимосвязь и противоречия процессов глобализации и культурной глобализации. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Т.М.Садыкова, Р.Д.Стамова // Научный журнал "CHRONOS": мультидисциплинарные науки Том 6 #7(57), Москва, 2021. eISSN: 2658-7556 - С.19-22. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzaimosvyaz-i-protivorechiya-protssesov-globalizatsii-i-kulturnoy-globalizatsii/viewer>

7. Теория и западная парадигма процесса культурной глобализации. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Т.М.Садыкова, Р.Д.Стамова // Евразийское Научное Объединение. Перспективы модернизации современной науки. 79-ая международная научная конференция, № 9-3 (79), - Москва, 2021. - С.169-173 ISSN: 2411-1899 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47103084>

8. О вероятности формирования глобальной цивилизации. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Р.Д.Стамова // Коррекционно-педагогическое образование: электронный журнал. № 3 (27), - Краснодар, 2021. С. 111-116. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=47394789>

9. Ideologeme "traditional culture" in understanding the social process and environmental problems. [Текст] / A.Gappassova, T.Sadykova, A.Sagikyzy, Y.Ryakova, Y.Savchuk, M.Kakimzhanova // E3S Web of Conferences 258, 07018, Chelyabinsk, Russia, February 17-19, 2021. - P. 1-10 eISSN: 2267-1242 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [E3S Web of Conferences \(e3s-conferences.org\)](https://www.e3s-conferences.org)

10. Цивилизация как сложный и многозначный феномен. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Р.Д.Стамова // Журнал «Тенденции развития науки и образования», № 91-4, - Самара, 2022. С.163-166. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=50089509>

11. Цивилизации и глобальная цивилизация с точки зрения формирования последней. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Р.Д.Стамова // Журнал «Тенденции развития науки и образования», № 81-6, - Самара, 2022. С.75-79. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48017594>

12. Трансформационные процессы менталитета казахов и кыргызов в условиях глобализации культуры. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Т.М.Садыкова // Журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», - № 5, Международный научно-теоретический журнал. - Бишкек, 2023. DOI:10.26104/NNTIK.2023.45.557 ISSN 1694-8491 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=59742022>

13. Последствия процесса формирования глобальной цивилизации на казахский и кыргызский народы. [Текст] / А.Г.Гаппасова, Т.М.Садыкова // Журнал «Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана», - № 5. - Бишкек, 2023. - С.184-187. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://elibrary.ru/item.asp?id=59742013>

14. Трансформация исследований проблемы кочевой цивилизации, являющейся основой казахского и кыргызского народов. [Текст] / А.Г.Гаппасова // Журнал «MODERN SCIENCE», № 12-1, 2023. С. 52-56. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=55638587>

Гаппасова Айман Галымжановнанын «Глобалдык цивилизациянын калыптанышы жана анын казактар менен кыргыздардын цивилизациялык негиздерине тийгизген таасири» темасындагы философия илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн 09.00.11 – социалдык философия адистиги боюнча жазылган диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: ааламдашуу, цивилизация, глобалдык цивилизация, көчмөн цивилизациясы, казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздери.

Изилдөөнүн объектиси – өзгөчө маданий жана тарыхый көрүнүш катары дүйнөлүк цивилизация.

Изилдөөнүн предмети – цивилизациянын теориялары, казак жана кыргыз элдери таандык болгон Евразиялык көчмөн цивилизациясы, ошондой эле анын трансформация процесси.

Изилдөө методдору. Изилдөөнүн жүрүшүндө илимий таанымдын системалуу, формалдуу-логикалык, тарыхый ыкмалары, ошондой эле маданий-цивилизациялык мамиле колдонулган.

Изилдөөнүн максаты – глобалдык цивилизациянын калыптануу процессин жана азыркы абалын, ошондой эле анын калыптануу процессинин казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасирин социалдык-философиялык талдоо.

Жыйынтыктары жана алардын жаңылыгы. Бул изилдөө-азыркы учурда калыптанып жаткан глобалдык цивилизациянын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасирин жана бул таасирдин кесепеттерин биринчи социалдык-философиялык изилдөө болуп саналат. Коомдук-саясий Концепцияда жалпыланган изилдөөнүн натыйжалары социалдык философия жана маданият таануу жана башка гуманитардык сабактар боюнча атайын курстарды түзүүдө колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу же сунуштоо денгээли. Диссертациялык иште жалпыланган цивилизациянын ааламдашуу процессине жана анын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасирине талдоо глобалдык цивилизациянын калыптануу процесси жөнүндө социалдык-философиялык билимдерди тереңдетүүдө жана кеңейтүүдө колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү. Изилдөөнүн негизги пункттары жана натыйжалары коомдук философия жана маданият таануу жана башка гуманитардык илимдер боюнча атайын курстарды түзүүдө колдонулушу мүмкүн. Алар ошондой эле глобалдык цивилизация жана анын казак жана кыргыз элдеринин цивилизациялык негиздерине тийгизген таасири маселелери боюнча илимий-изилдөө иштеринде колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Гаппасовой Айман Галымжановны на тему: «Формирование глобальной цивилизации и его воздействие на цивилизационные основы казахов и кыргызов» на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.11. – социальная философия

Ключевые слова: глобализация, цивилизация, глобальная цивилизация, кочевая цивилизация, цивилизационные основы казахского и кыргызского народов.

Объект исследования – глобальная цивилизация как особый культурно-исторический феномен.

Предмет исследования – теории цивилизации, Евразийская кочевая цивилизация, к которой принадлежат казахский и кыргызский народы, а также процесс ее трансформации.

Методы исследования. В ходе исследования использованы системный, формально-логический, исторический методы научного познания, также культурно-цивилизационный подход.

Цель исследования – социально-философский анализ процесса формирования и современного состояния глобальной цивилизации, а также влияния процесса ее формирования на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов.

Полученные результаты и их новизна. Данное исследование – первое социально-философское исследование воздействия формирующейся в настоящее время глобальной цивилизации на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов и последствия данного воздействия. Полученные в исследовании результаты, обобщенные в социально-политическую концепцию, могут быть использованы при создании специальных курсов по социальной философии и культурологии и других гуманитарных дисциплин.

Степень использования или рекомендации. Обобщенный в диссертационной работе анализ процесса глобализации цивилизации и его влияния на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов может быть использован при углублении и расширении социально-философских знаний о процессе формирования глобальной цивилизации.

Область применения. Основные положения и результаты исследования могут быть использованы при создании специальных курсов по социальной философии и культурологии и других гуманитарных дисциплин. Они также могут быть использованы в научно-исследовательской работе по вопросам глобальной цивилизации и его воздействия на цивилизационные основы казахского и кыргызского народов.

SUMMARY

of Gappassova Aiman Galymzhanovna's dissertation on the topic:

"The formation of a global civilization and its impact on the civilizational foundations of Kazakhs and Kyrgyz" for the degree of Candidate of Philosophical Sciences in the specialty 09.00.11. – social philosophy

Keywords: globalization, civilization, global civilization, nomadic civilization, civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

The object of the study is global civilization as a special cultural and historical phenomenon.

The subject of the research is the theory of civilization, the Eurasian nomadic civilization, to which the Kazakh and Kyrgyz peoples belong, as well as the process of its transformation.

Research methods. The research uses systematic, formal-logical, historical methods of scientific cognition, as well as a cultural and civilizational approach.

The purpose of the study is a socio–philosophical analysis of the process of formation and the current state of global civilization, as well as the influence of the process of its formation on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

The results obtained and their novelty. This study is the first socio–philosophical study of the impact of the currently emerging global civilization on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples and the consequences of this impact. The results obtained in the study, generalized into a socio-political concept, can be used to create special courses in social philosophy and cultural studies and other humanities.

The degree of use or recommendation. The analysis of the globalization of civilization and its impact on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples summarized in the dissertation work can be used to deepen and expand socio-philosophical knowledge about the process of forming a global civilization.

The scope of application. The main provisions and results of the research can be used to create special courses in social philosophy and cultural studies and other humanities. They can also be used in research work on global civilization and its impact on the civilizational foundations of the Kazakh and Kyrgyz peoples.

Ченеми 60x84 1/16.
Көлөмү 2 б.т. Кагаз офсет.
Офсеттик басуу. Нускасы 100.
ЖИ «Сарыбаев Т.Т.»
Бишкек ш., Манас к., 101
т. 0 708 058 368